

NAJSTARSZE OKAZY BRONI DRZEWCOWEJ W ZBIORACH MUZEUM HISTORYCZNEGO M. KRAKOWA

Wielu zwiedzających stałą wystawę militariów, w Kamienicy Krauzowskiej przy ul. św. Jana 12, zwraca uwagę na piękny zbiór broni drzewcowej, będącej w posiadaniu Muzeum Historycznego m. Krakowa. Składa się on z ponad 170 eksponatów, reprezentujących prawie wszystkie znane typy tej broni, wśród nich przeważającą część stanowią halabardy pochodzące w większości z XVI i XVII wieku. Zbiór ten jest również o tyle interesujący że większość okazów posiada zachowane i na ogół czytelne znaki płaterskie które ze względu na swoje bogactwo i różnorodność podnoszą rangę kolekcji a same zasługują na odrębne opracowanie. Szczególną uwagę zwraca parę okazów, broni pochodzącej niewątpliwie z XV wieku, wśród nich wyróżniają się największą różnorodnością form halabardy będące bezwzględnie rewelacją epoki w dziedzinie broni drzewcowej.

Halabarda (niem. „Halbarte“, lub „Hellebarte“, franc. „Hallebarde“, włosk. „Alabarda“, angl. „Halberd“) – początków tej broni doszukuje się już w okresie Karolingów, zakładając że pierwotną jej formą był starogermański „scramasaks“ (nóż do rąbania) umocowany na długim drzewcu w celu łatwiejszego osiągnięcia przeciwnika. Niemniej jednak źródła historyczne wspominają o tego rodzaju broni dopiero na przełomie XIII i XIV wieku. Wzmianka o tym typie broni istnieje w wierszowanym opowiadaniu z końca XIII wieku p.t. „Książę Ernest“ jak również w poemacie „Ludwik Krzyżowiec“ pochodzącym z XIV wieku. Wynalazek jej przypisywany jest Szwajcarom. Przy czym poszczególne kantony wykształciły charakterystyczne dla siebie odmiany tej broni, o nazwach wywodzących się od nich jak: „zurychska“, czy „berneńska“. Nazwy innych typów wywodzone są też od bitew w których odegrały decydującą rolę, stąd mówimy o typach „Sempach“ i „Morgarten“. Wielka indywidualizacja wytwarzanych powszechnie halabard, nawet w ramach określonego typu doprowadziła do tego, że dzisiaj prawie niemożliwe jest zebranie dwóch identycznych bojowych okazów.

Żeleźce halabardy wczesnego typu posiadało ostrze topora prawie proste o wydłużonym ostro ściętym szczycie i przymocowane do drzewca za pomocą dwóch podkowiastych tulei. Rdzeń żeleźca był ze zwykłego żelaza, natomiast samo ostrze specjalnie hartowane odznaczało się dużą twardością. Dalszy rozwój przyniósł ukształtowanie się grotu, w początkowym okresie krótkiego i bardzo grubego, który nie leżał na osi drzewca. W tym okresie halabarda służyła zarówno do klucia i rąbania toporem po hełmach i zbrojach. Z chwilą gdy w uzbrojeniu ochronnym coraz częściej zaczęła występować zbroja płytowa, za-

miast dotychczasowej kolceży, a więc w wieku XIV–XV, zaczęto zaopatrywać halabardę w prosty ostry hak. Początkowo nie stanowił on całości z toporem i grotem, lecz był przymocowany do drzewca między obydwoma tulejami. Używano go do przebijania żelaznych osłon jak kiry i hełmy. W miarę dalszego rozwoju obie tuleje rozszerzając się ciągle złyły się w jedną, od której odchodził hak stanowiąc odtąd wraz z toporem i grotem całość. Tuleja została przedłużona wśmami służącymi do lepszego umocowania żeleźca na drzewcu. Cały ten proces przebiegał w ciągu XIV i XV wieku.

Tak istotne przeobrażenia tego typu broni zostały spowodowane zmianą charakteru walki i nowymi sposobami prowadzenia wojny. W początku XIV wieku pojawiła się siła skutecznie rywalizująca z ciężką jazdą rycerską. Stanowiła ją należycie zorganizowana piechota, która z konieczności musiała być wyposażona w broń typu zaczepno odpornego, stosunkowo łatwą do sporządzenia. Takim wymogom odpowiadała przekształcająca się halabarda. Sukcesy piechoty flamandzkiej w walce z Francuzami pod Courtrai w 1302 r., szwajcarskiej przeciwko feudalnej jeździe cesarskiej pod Morgarten w 1315 r. a w okresie późniejszym pod Sempach 1386 r. i Näfels 1388, ugruntowały sławę wojowników uzbrojonych w halabardy. Była to niewątpliwie groźna broń w polu ze względu na połączenie stosunkowo dużej masy ostrza topora z długim ramieniem siły, co powodowało często wprost niewiarygodny skutek ciosu. Od takiego uderzenia szwajcarską halabardą, które potrafiło rozłupać hełm wraz z czaszką poległ w bitwie pod Nancy 2 I 1477 r. jeden z najwybitniejszych przedstawicieli rycerstwa średniowiecznego Karol Śmiały książę Burgundi.

Zastosowanie halabardy w polu zmieniło w pewnym stopniu sposób posługiwania się nią, gdyż cięcie kierowane przez piechura do wyżej usadowionego jeźdźcy było mniej efektywne, oraz utrudnione koniecznością utrzymania sztyku. W tej sytuacji coraz większego znaczenia zaczęło nabierać uderzenie sztychem. Ostrze topora przestało być masywne i przybrało lekko skośną formę, z wysuniętym nad nim ostrym płaskim grotem (rozszerzającym się u nasady (fot. 1). Z tych samych powodów zmienił się również kształt bocznego grotu, który stał się cieńszy i wygięty do tyłu służąc przede wszystkim do ściągania przeciwnika z konia lub wyrwania ludzi z nieprzyjacielskiego sztyku.

W ciągu XV wieku, grot halabardy uległ dalszemu przekształceniu przybierając postać graniastą i wydłużoną. Wprawdzie wydłużeniu podlegała także krawędź topora, niekiedy nawet bardzo znacznemu, broń ta coraz częściej

używana była wyłącznie do kłucia (fot. 2, 3). W ten sposób powstał w pełni rozwinięty typ halabardy, złożony z grotu kłującego, jako części zasadniczej, haka oraz topora. Dwa pozostałe elementy zaczęły służyć jako osłona wojownika przed cięciami broni siecznej skierowanymi z góry. Prawdopodobnie było to powodem że drzewce mimo dwóch wąsów głównych skutych z tuleją, wzmacniano dwoma dodatkowymi wąsami zabezpieczającymi.

Charakterystyczną cechą występującą prawie we wszystkich halabardach z XIV i XV wieku jest przesunięcie osi grotu 1–2 cm w stronę toporka lub haka, w stosunku do osi tulei. Istnieje hipoteza, że mogło to służyć do osiągnięcia pewnej sprężystości przy uderzeniu w mocną osłonę, celem osłabienia wstrząsu w rękę uderzającego (fot. 4). Inną interesującą cechą halabard z końca XV wieku, było stosowanie zdobienia topora lub podstawy haka okrągłymi otworkami, ułożonymi w określone figury geometryczne, bardzo często przybierające postać krzyża (fot. 5). Zaznaczyć należy, że o ile wpływało to w jakimś stopniu na zmniejszenie ciężaru broni to w żadnym wypadku nie wpływało negatywnie na jej wartości użytkowe.

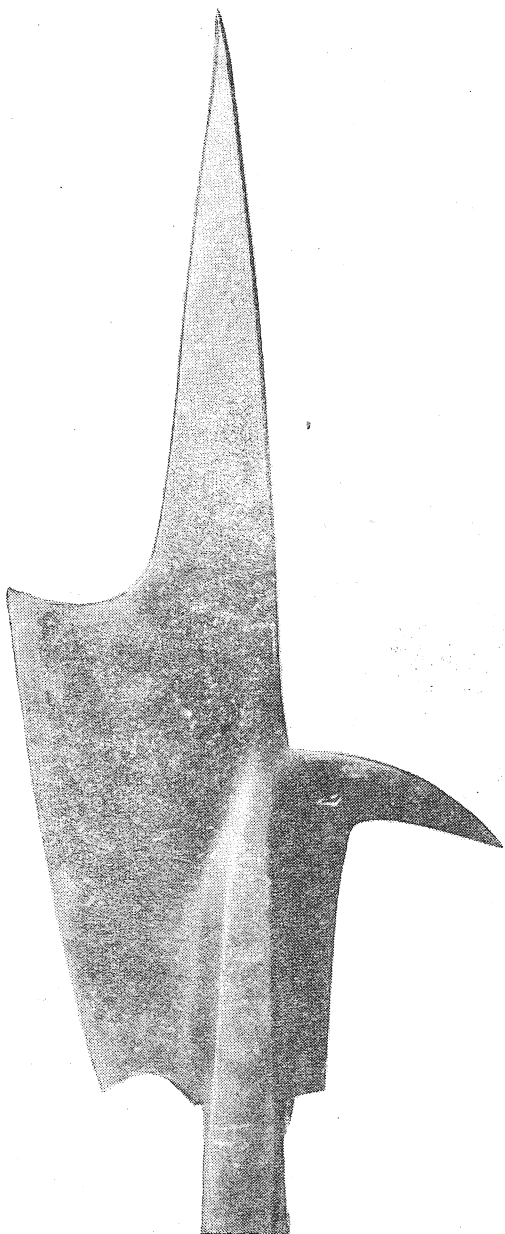
Prawie wszystkie halabardy z omawianego okresu posiadają znaki płaterskie, które najczęściej umieszczane były na hakach jednostronnie lub dwustronnie, na różnej wysokości, niemniej jednak zwłaszcza w starszych typach często spotykamy je wybite na płaszczyźnie topora.

Drzewce halabard, najczęściej nie przekraczały dwóch metrów długości, wykonane były z twardego drzewa, przeważnie czworoboczne o lekko ściętych narożach.

Halabarda jakkolwiek często stosowana jako broń piechoty w XIV i XV wieku nie była oczywiście jedynym typem broni drzewcowej powszechnie używanej w tym okresie. Plebejski charakter piechoty sprzyjał formowaniu się stosunkowo prostych łatwych w wytwarzaniu rodzajów broni.

W zbiorach Muzeum znajdują się dwa egzemplarze „Spis Węgorzowatych” (tzw. „Ahlspiess”). Była to broń o długim prostokątnym w przekroju grocie z umieszczonym u nasady tulei okrągłym talerzowatym jelcem (fot. 6, 7). Jelec ten jako najbardziej narażony na zniszczenie niestety nie zachował się, widoczne są jedynie ślady po nim w postaci wrębów na krewędziach czworokątnego grotu. Charakterystyczną cechą dla tego typu broni, były wybite znaki płaterskie z każdej strony grotu. Ikonograficzne wyobrażenie tej broni znajdujemy w pochodzącym z początków XV wieku Krumlowskim Manuskrypcie jak również w pochodzącym z połowy XV wieku Kodeksie Husytów w Göttingen.

Ostatnim z omawianych eksponatów jest tzw. „Włócznia Skrzydełkowa” (fot. 8) niewątpliwie najstarszy z prezentowanych tutaj okazów. Na jednej z rycin umieszczonych w „Bibli Maciejowskiego” pochodzącej z około 1250 roku, widoczny jest rycerz w kolczastej zbroi w kapalinie, trzymający w ręku włócznię niewiele większą od wzrostu ludzkiego a zaopatrzoną w poprzeczne skrzydełka. Biorąc pod uwagę, że w ciągu XV wieku włócznia skrzydełkowa przybrała nową formę, przez to, że charakterystyczne dla niej skrzydełka otrzymały kształt odwróconych trójkątów, a grot uległ znacznemu wydłużeniu, z dużą dozą prawdopodobieństwa możemy przyjąć że prezentowany okaz jest starszy i może być datowany jeszcze na wiek XIV. Wskazywałby na to bardzo prymitywny kształt żelźca o krótkim grocie z trójkątnymi skrzydełkami ułożonymi w linii poziomej a więc kształt występujący przed upowszechnieniem nowej formy tej broni. Jednocześnie mimo uderzającej prostoty wykonania na jednym ze skrzydełek, znajduje się wyraźnie widoczny ślad cechy płaterskiej, niestety trudny do zidentyfikowania ze względu na znaczny stopień zniszczenia.

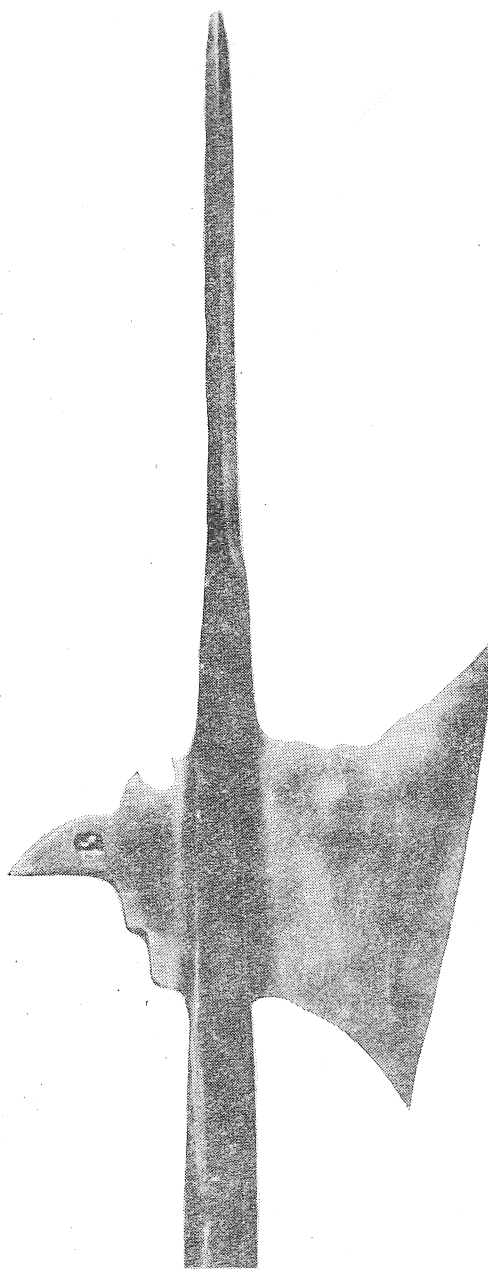

Fot. 1

HALABARDA typ Sempach poł. XV wieku
Nr nw. M.H.K. 638/V

Grot płaski szeroki lekko pogrubiony na samym końcu i przyjmujący postać czworokrotną, o osi przesuniętej w stosunku do osi tulei. Topór prosty osadzony lekko ukośnie. Hak boczny ostry, łagodnie ścięty pogrubiony w części środkowej i lekko wygięty do tyłu. Na haku wybita jednostronnie nieczytelna cecha. Tuleja zamknięta, zaopatrzona w dwa wąsy, w każdym z nich po cztery otwory na nity. Drzewce okrągłe lekko spłaszczone, przy tulei przechodzi w czworokątne.

Wymiary: Dł. całk. 233 cm. Dł. grotu, 22 cm. Szer. ostrza, 19,5 cm. Hak, 8 cm. Dł. wąsów, 46,5 cm. Dł. całk. żelęzca, 88,5 cm. Szer. całk. żelęzca 18,5.

Fot. 2

HALABARDA poł. XV wieku
Nr inw. M.H.K. 644/V

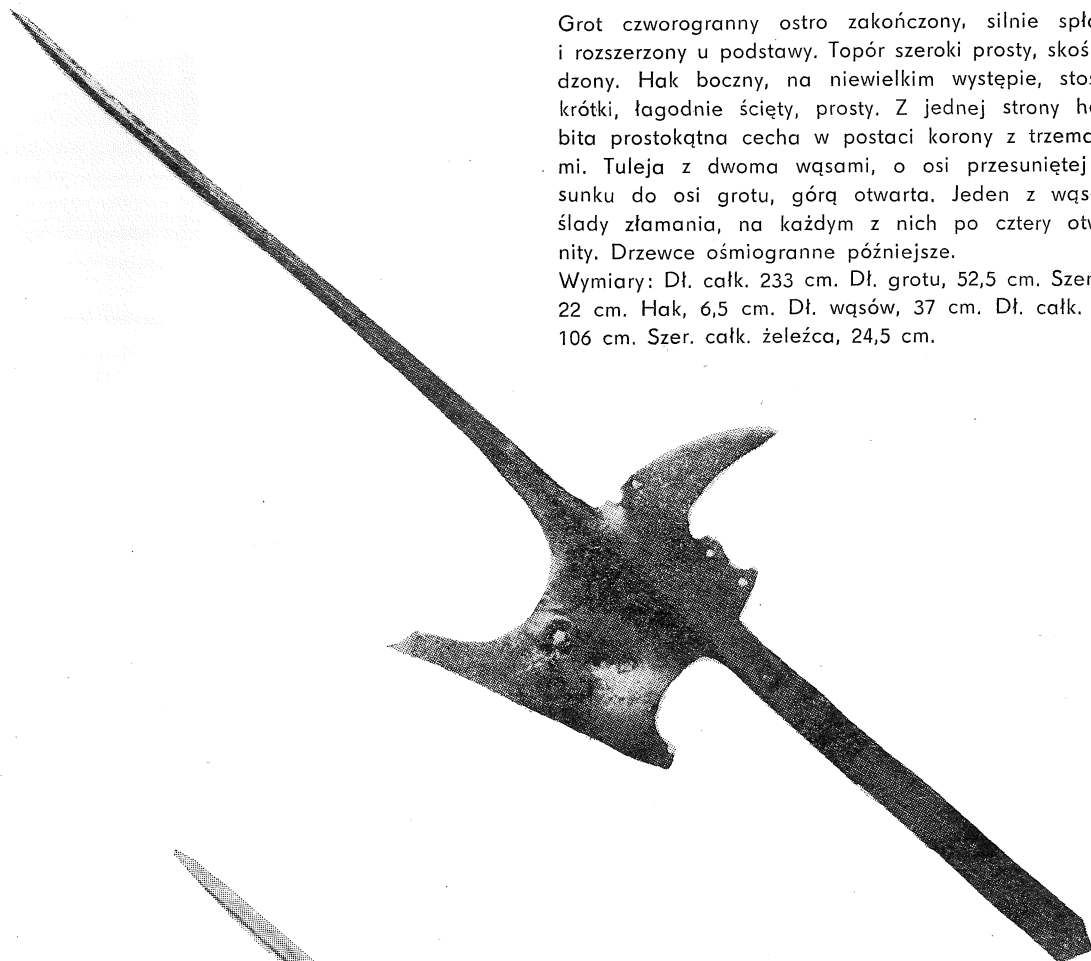
Grot czworogranny u nasady rozszerzający się i spłaszczony, o osi lekko przesuniętej w stosunku do osi tulei. Topór prosty osadzony lekko ukośnie. Hak boczny wychodzący z rozbudowanej podstawy, ścięty i lekko odchylony do tyłu. Na nim z jednej strony wybita w prostokącie cecha w kształcie „listka z łodygą”. Tuleja z dwoma wąsami nierównej długości, przedłużonymi i zrównanymi za pomocą przynitowanych dodatkowo dwóch pasków żelaza. Drzewce okrągłe spłaszczone przy tulei.

Wymiary: Dł. całk. 237 cm. Dł. grotu, 33 cm. Szer. ostrza, 21 cm. Hak, 4,5 cm. Dł. wąsów, 20 cm i 13 cm, zrównane do 31 cm. Dł. całk. żelęzca, 76 cm. Szer. całk. żelęzca, 22,5 cm

HALABARDA II poł. XV wieku
Nr inw. M.H.K. 575/V

Grot czworogranny ostro zakończony, silnie spłaszczony i rozszerzony u podstawy. Topór szeroki prosty, skośnie osadzony. Hak boczny, na niewielkim występie, stosunkowo krótki, łagodnie ścięty, prosty. Z jednej strony haka wybita prostokątna cecha w postaci korony z trzema pałkami. Tuleja z dwoma wąsami, o osi przesuniętej w stosunku do osi grotu, górą otwarta. Jeden z wąsów nosi ślady złamania, na każdym z nich po cztery otwory na nity. Drzewce ośmiogranne późniejsze.

Wymiary: Dł. całkowita 233 cm. Dł. grotu, 52,5 cm. Szer. ostrza, 22 cm. Hak, 6,5 cm. Dł. wąsów, 37 cm. Dł. całkowitego żelźca, 106 cm. Szer. całkowitego żelźca, 24,5 cm.

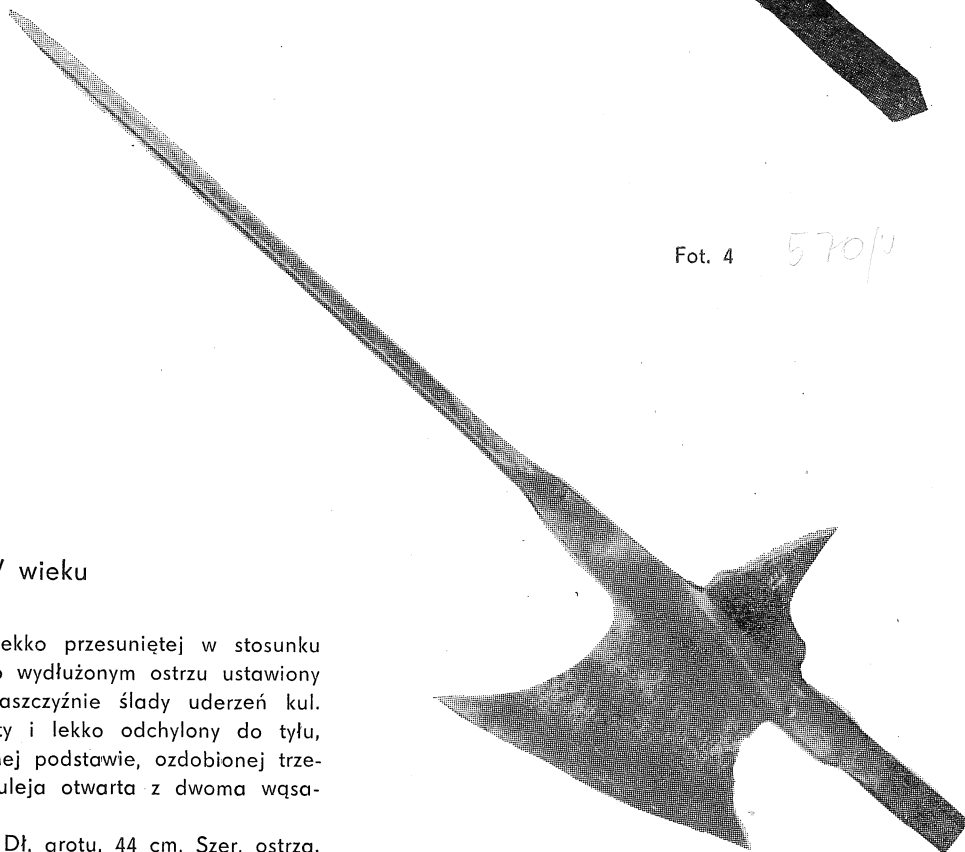
Fot. 4

570/V

HALABARDA II poł. XV wieku
Nr inw. M.H.K. 570/V

Grot czworogranny o osi lekko przesuniętej w stosunku do osi tulei. Topór prosty o wydłużonym ostrzu ustawiony silnie skośnie. Na jego płaszczyźnie ślady uderzeń kul. Hak boczny, łagodnie ścięty i lekko odchylony do tyłu, umieszczony na rozbudowanej podstawie, ozdobionej trzema okrągłymi otworkami. Tuleja otwarta z dwoma wąsami. Drzewce ośmiogranne.

Wymiary: Dł. całkowita 232 cm. Dł. grotu, 44 cm. Szer. ostrza, 18 cm. Hak, 7,5 cm. Tuleja z wąsami, 41 cm. Dł. całkowitego żelźca, 97 cm. Szer. całkowitego żelźca, 22 cm.

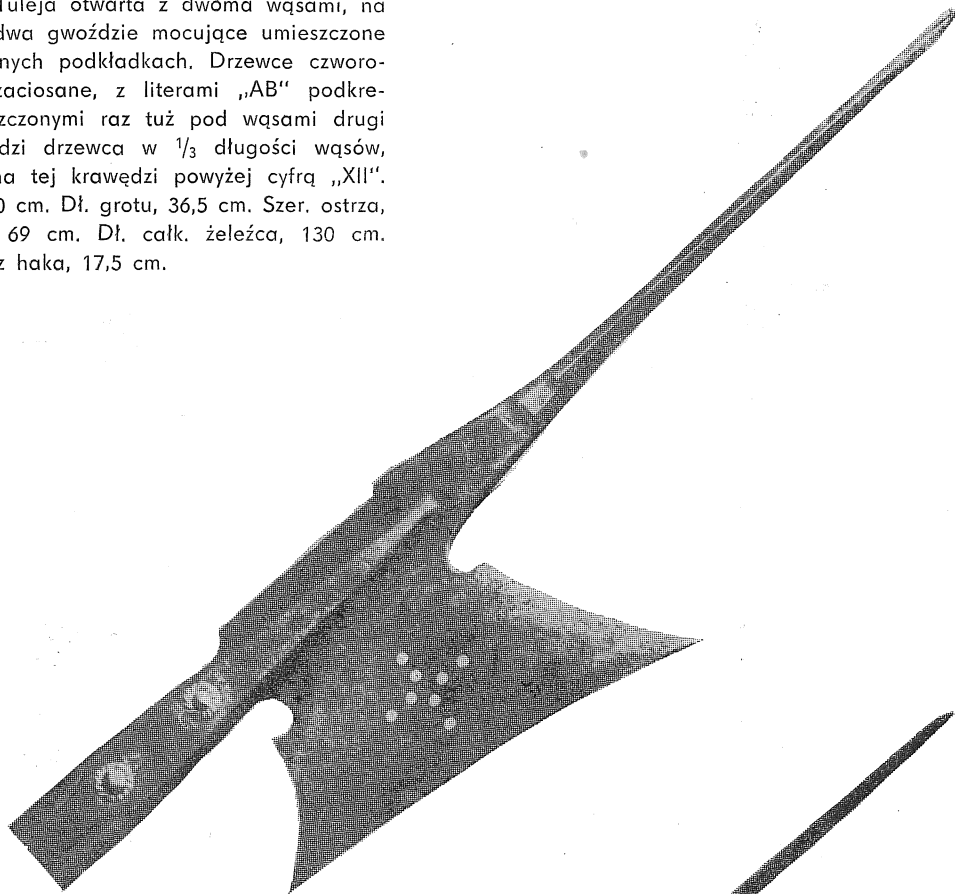
Fot. 3

575/V

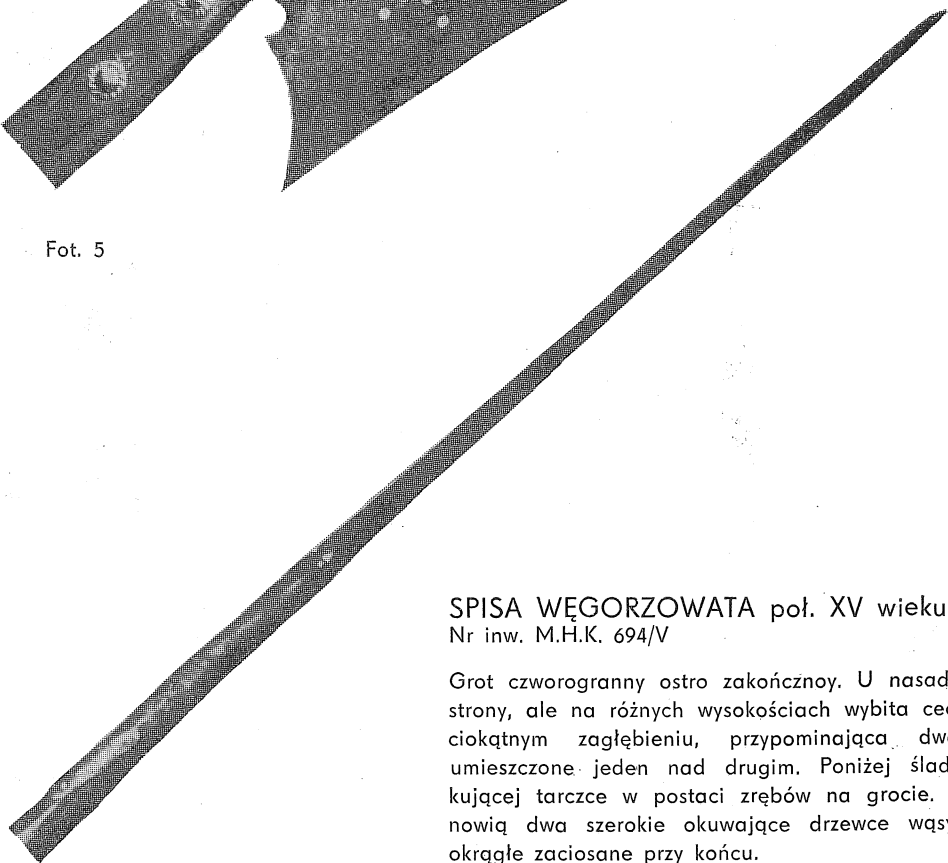
HALABARDA koniec wieku XV

Nr inw. M.H.K. 648/V

Grot u nasady płaski przechodzący za pomocą dwóch uskoków w czworogranny. Topór duży prawie prosty, lekko ukośnie osadzony. Na płaszczyźnie osiem okrągłych otworów zgrupowanych w taki sposób że tworzą znak krzyża. Hak boczny obcięty. Tuleja otwarta z dwoma wąsami, na niej z obu stron po dwa gwoździe mocujące umieszczone na mosiężnych ozdobnych podkładkach. Drzewce czworogranne przy końcu zaciosane, z literami „AB” podkreślonymi strzałką umieszczonymi raz tuż pod wąsami drugi raz na dolnej krawędzi drzewca w $\frac{1}{3}$ długości wąsów, oraz z umieszczoną na tej krawędzi powyżej cyfrą „XII”. Wymiary: Dł. całk. 220 cm. Dł. grotu, 36,5 cm. Szer. ostrza, 26,5 cm. Dł. wąsów, 69 cm. Dł. całk. żelźca, 130 cm. Szer. całk. żelźca bez haka, 17,5 cm.

Fot. 5

Fot. 6

SPISA WĘGORZOWATA poł. XV wieku

Nr inw. M.H.K. 694/V

Grot czworogranny ostro zakończony. U nasady z każdej strony, ale na różnych wysokościach wybita cecha w pięciokątnym zagłębieniu, przypominająca dwa krzyżyki umieszczone jeden nad drugim. Poniżej ślady po brakującej tarczy w postaci zrębów na grocie. Tuleję stanowią dwa szerokie okuwające drzewce wąsy. Drzewce okrągłe zaciosane przy końcu.

Wymiary: Dł. całk. 250 cm. Dł. grotu, 83 cm. Dł. tulei, 27 cm. Dł. całk. żelźca 110 cm.

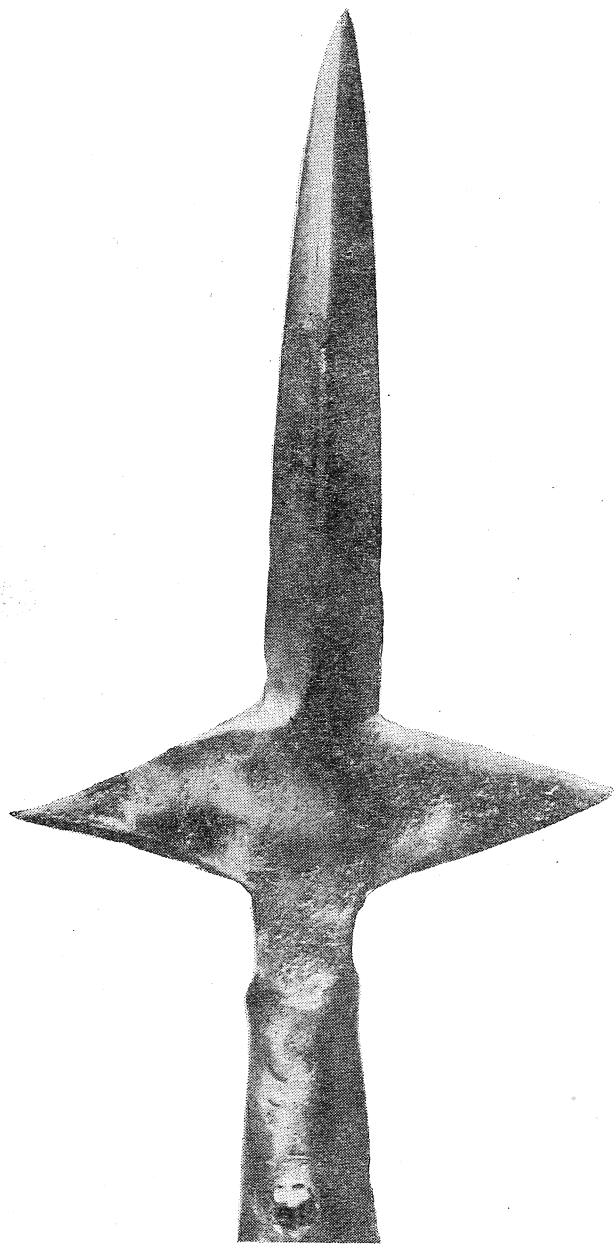
Fot. 7

SPISA WĘGORZOWATA poł. XV wieku

Nr inw. M.H.K. 690/V

Grot czworogranny ostro zakończony. U nasady z każdej strony ale na różnych wysokościach wybita cecha w pięciokątnym zagłębieniu, przypominająca dwa krzyżyki umieszczone jeden nad drugim. Poniżej ślady po brakującej tarczce w postaci zębów na grocie. Tuleję stanowią dwa szerokie okuwające drzewce wąsy. Drzewce okrągłe zaciosane przy końcu.

Wymiary: Dł. całk. 205 cm. Dł. grotu, 81 cm. Dł. tulei, 30,5 cm. Dł. całk. żelźca 111,5 cm.

Fot. 8

WŁÓCZNIA SKRZYDEŁKOWA wiek XIV

Nr inw. M.H.K. 566/V

Grot płaski ostro zakończony z jednostronnie zaznaczoną ością. U nasady dwa trójkątne skrzydełka, z widocznym na jednym z nich śladem nieczytelnej cechy. Tuleja okrągła, utworzona przez zwinięcie szerokiego wąsa, otwarta u góry przymocowana do drzewca za pomocą trzech nitów. Drzewce nowe okrągłe.

Wymiary: Dł. całk. 228 cm. Dł. grotu, 18,5 cm. Dł. tulei z wąsem, 17 cm. Dł. całk. żelźca, 43 cm. Szer. całk. żelźca, 16,5 cm.

B I B L I O G R A F I A

- W. Dziewanowski. Zarys dziejów uzbrojenia w Polsce. Wawarszawa 1935.
K. S. Grodecki. Zarys rozwoju halabardy. Broń i Barwa 1935 Nr 7
Z. Żygulski (Jun) Broń w dawnej Polsce na tle uzbrojenia Europy i Bliskiego Wschodu.
Warszawa 1975.
S. Kobielski. „Militaria” Muzeum Historyczne Miasta Krakowa, raków 1976.
A. Demin. Die Kriegswaffen in ihren Geschichtlichen Entwicklungen von dem Altesten
zeiten bis auf die gegenwart. Leipzig 1893.
E. Wagner, J. Drobna, J. Durdik. Tracht Wehr und Waffen 1350–1450, Praga 1957
E. Haenel. Alte Waffen. Berlin 1920.
C. Blair. European and American Arms. London 1964.
V. Norman. Arms and Armour. London 1964.
H. Seitz. Blankwaffen t. I–II. Braunschweig 1965–1968.
v. P. Martin. Waffen und Rustungen. Fryburg 1967.
Antiche Armi Dal Sec IX AL XVIII gia Collezione Odescalchi. Roma-Pallazo Venezia
maggio-luglio 1969.